

Birtokpolitikák Magyarországon

Dr. Riegler Péter

I. rész

1. Bevezető

Az utóbbi években közkeletű fogalommá vált, sokszor hivatkozunk rá – talán nem túlzás az mondani – milliókat érint és érintett a mindenkori **birtokpolitika**, hozzá kapcsolódóan, a **birtokrendezés**, és az utóbbi években a **vidékfejlesztés**.

Ha a megnevezés – birtokpolitika – új keletű is, történelmünk során a mindenkori uralkodó osztálynak a föld tulajdonlásához, használatához kötődő intézkedéseit, az ehhez kapcsolódó jogokat, kötelezettségeket mai fogalmaink szerint bizony a birtokpolitika fogalomkörébe sorolhatjuk. Igaz ez annál is inkább, mert a feudalizmus korában a földhöz, a földtulajdonhoz kötődő jogok, kiváltságok jelentek meg az egyik oldalon és a földet művelő, saját földtulajdonnal nem rendelkezők, a kiszolgáltatottak nagy tömege a másik oldalon. Minden, a földtulajdon, a földhasználatot érintő intézkedés a társadalom jogviszonyait alapvetően befolyásolta. A mindenkori uralkodó osztály hatalmánál fogva biztosította ennek feltétlen betartását. A birtokpolitika végül is e szabályozásokon keresztül valósult meg és biztosította a feudális berendezkedés stabilitását, a földdel nem rendelkezők sok évszázados kiszolgáltatottságát egészen 1848-ig, a jobbágyfelszabadítást kimondó törvények elfogadásáig.

A következőkben a magyar történelem közel ezer évét felölelő időszakának a birtokpolitikával közvetett, vagy közvetlen kapcsolatba hozható intézkedéseivel szeretnék a teljesség igénye nélkül foglalkozni. Ez valóban „csak” szakmatörténeti összefoglaló, de talán sikerül érzékeltetni azt is, hogy az elmúlt évszázadok törvényhozói egy sor olyan kérdéssel is foglalkoztak, amelyek napjainkban is aktuálisak. Lesznek olyan kérdések is, amelyek megoldását illetően talán még tanulhatnánk is elődeinktől, mindamellett, hogy a birtokpolitikai intézkedések jó része egészen 1848-ig a feudalista berendezkedés keretei között jöttek létre, azt át nem léphették, és ezek az

intézkedések – természetszerűleg – a feudalista uralkodó osztály érdekeit szolgálták.

1848 előtt a földművelő parasztság, a legszorosabb értelemben vett, évszázadokon keresztül földhöz kötött jobbágyok (coloni, rustici, jobagiones, a Werböczy Hármaskönyv szerint misera plebs), úrbéri jobbágyok (úrbéri telkes gazdák) és úrbéri zsellérek voltak, akik a földesuraik földbirtokainak megműveléséért

- földesuraik által biztosított **úrbéri ingatlanokat** használhatták,
- ennek fejében az egyháznak **kilencedet**, a földesúrnak **tizedet** fizettek terményeikből,
- **robotot teljesítettek** (ami évenként bizonyos számú gyalog, vagy fogatos napot jelentett),
- viselték a **közterheket** és
- egyéb, további **korlátozások** nehezítették életüket. Ezek közül talán a legjelentősebb a szabad költözködés jogának időszakonkénti tiltása, illetve feltételekhez kötése volt.

A jobbágyoknak használatra átadott **úrbéri jobbágytelkek** (sessio jobagionalis) belsőségből (ház, udvar, szérús és veteményes kert) és külsőségből (szántóföld, rét, esetleg szőlő vagy kenderföld) álltak, és területük egységes szabályozás híján vidékenként egymástól eltérő lehetett.

Az úrbéreseknél ezen kívül földesuraik erdeiben, nádasaiban és legelőiben közös „*haszonvételeik*” voltak. Ez azt jelentette, hogy főleg saját használatukra tűzi- és épületfa kitermelése, makkoltatás, gubacs és gyümölcscsszedés, a nádasban „*nádlási*” és a legelőben legeltetési joguk volt.

Az egy összefüggő területen lakó úrbéresek és a használatukban lévő úrbéri ingatlanok összessége alkotott egy **jobbágyközséget**, de ez nem volt azonos a közigazgatási értelemben vett községgel.

A következőkben a birtokpolitikát érintő intézkedésekről szeretnék egy rövid – talán a szakemberei számára is tanulságos – ismertetést adni.

2. Birtokpolitikai intézkedések 1000 és 1514 évek között.

Az első, földbirtokhoz köthető intézkedésekkel már **Szent István** Dekrétumaiban találkozunk.

A Dekrétum a terményekből az egyháznak járó 1/10-ről, a dézsmáról (decima), majd ennek levonása után fennmaradó terménynek a földesurat illető 1/9-nek (nona, vagyis az eredeti mennyiség második tizedének) beszedéséről és az azt megtagadók büntetéséről rendelkezett.

A Dekrétumok Második Könyvének további rendelkezéseiben már szó van a tizedet letagadókra kivethető büntetésről is: „...kinek Isten tizedet ad egy évben, a tizediket adja Istennek, ...és ha valaki elrejtí a tizedet, kilenc részt adjon érte, ...ha valaki pedig a püspöknek osztott tizedet meglopja, mint lopót ítéljék meg és az ilyennek váltsága mind a püspöké legyen.”

Szent László király Dekrétumok Első Könyvében ennek mintegy végrehajtási utasítását adja azzal, „... hogy a püspök poroszlója kérdezze meg a termés, vagy a barmok gazdájától mennyi-e vagy? És ha hiszen az ő szavának szedje a tizedet, ha pedig nem, esküdtesse meg és azután tizedelje, „...ha valaki pedig nyakaskodik ... a poroszló alkalmas tanuk jelenlétében tizedeljen annyit, amennyit igazságosnak lát. Ha cséplett gabonát talál, tiz vederig semmit ne vegyen belőle, ha hús, vagy annál több vederre való leszen, tizedelje meg.”

Ez utóbbi rendelkezés mintegy védte is azokat, akik csak szűkös termést tudtak betakarítani.

Az egyházi tized, illetve a földesúri kilenced szedése a jobbágyság történelme során egészen az örökváltság bevezetéséig, illetve a jobbágyfelszabadításig változatlanul fennmaradt.

A királyi adomány birtokok öröklési rendjével és a rosszhiszemű elbirtoklás kérdésével és ez utóbbinak szankcionálásával már **Könyves Kálmán** a Dekrétumok Első Könyvében, majd később **II. András** törvényei között találkozunk. Ez szerint, ha „... valamely birtokot Szent István adományozott vala, abban minden maradék örököljön, ... adománya apáról fiúra szálljon.”

Ami a **rosszhiszemű elbirtoklást** illeti: „... aki másnak földjét hamisan birtokához foglalja, ha ítélet szerint vétkesnek leend, veszítsen megannyit a maga tulajdon földjéből, annak felette tiz pénzt fizessen büntetésül.”

Egy 1222. évi törvénycikk az ingatlan szerzéssel kapcsolatban egy **protekcionista szabályozást** fogalmaz meg, mely szerint „...birtokot az országon

kívül való embernek ne adjanak, ... ha valamelyest adtak, vagy eladtak, azt a haza fiaí válthassák meg.” Természetesen ez a szabályozás a földesúri érdekeket védte. Ők voltak abban a helyzetben, hogy az ilyen területeket „megválthassák”.

Birtokpolitikai intézkedések körébe tartozik a **jobbágyok szabad költözését** vagy annak korlátozását, vagy tiltását szabályozó törvénycikkek meglehetősen széles köre. A magyarországi feudalizmust végigkíséri a jobbágyok földhöz kötöttségének hol nagyobb szabadságot engedő, hol azt keményen szigorító egyoldalú szabályozása.

A korábbi szigorú szabályozásokat oldotta – igaz csak átmenetileg – egy 1405. évi törvénycikk. Így fogalmaz: „... elrendeltük, hogy jövendőre, jelen levelünk erejénél fogva, a mi királyi polgáraink, jövevényeink, vagy jobbágyaink ... örökre követő minden időben teljesen szabadon és biztonságban károsodás nélkül átköltözhözhetnek, hogy ott meglepedjenek, ahol nekik inkább tetszik.”

Néhány évvel később megjelent törvény szerint „... egy egész esztendeig senki jobbágyai nem szabadsággalhatók. Akik pedig azok közül megszöknének, vagy akiket valaki ... elvisz, azokat az ország régi szokásához képest a szokott bírságokkal uroknak vissza kell adni.”

Ez idő tájt nem csak a jobbágyok szökését, hanem azok erőszakos elrablását is a törvény erejénél fogva kellett megakadályozni, hiszen a földesurakat kiszolgáló, földjeiket művelő, adót fizető, katonáskodó, kilenceddel, tizeddel megcsarcolt jobbágyok, zsellérek voltak a feudalizmus „legértékesebb termelő eszközei”, akiket igyekezett minden földbirtokos sajátjának tekinteni és saját földbirtokán megtartani, vagy adott esetben oda hurcolni.

Biztosítani, védeni kellett a kismesek érdekeit a „**hatalmasságokkal**” szemben, mert a jobbágyok erőszakos elhurcolása azzal a veszéllyel járt, hogy „**alattvalóikat rövid idő alatt teljesen elveszítenék.**”

A földesurak és az úrbéresek közötti jogviszony átfogóbb, a jobbágyságot sújtó kegyetlen, diszkriminatív jellegű szabályozására 1514-ben a **Dózsa-féle parasztháború** leverése után került sor. Tovább szigorították és megtorló intézkedéseikkel tovább nyomorították a jobbágyság helyzetét.

A megtorló intézkedések sorába tartozott az is hogy „**örök időkre**” megtiltják a jobbágyok szabad költözködését és azt „...mindenkorra el-töröltöttek” tekintették.

Rendelkeztek arról is, hogy „... a szomszédos országokba írni kell, hogy a szőkevény paraszto-
kat senki sem fogadja be, ... mivel az ország vég-
vidékein lakó parasztok közül igen sokan, a bü-
ntetteik következtében jelenleg rájuk rótt terhek és
szolgálatok miatt külföldre, tudniillik Lengyel-,
Moldva- és Morvaországba meg Ausztriába köl-
töznek, hogy ott letelepedjenek, ami hogy meg
ne történhessék, méltóztassék a királyi felség ez
országoknak megírni, hogy a letelepedés végett
oda általmenő jobbágyokat, paraszto-
kat mindenkor szolgáltatassák ki és korábbi lakhelyeikre
vezessék vissza.”

Jellemző a törvények szigorító és megtorló
jellegére, hogy **büntetések, megtorlásokat,**
szigorításokat tartalmaz, de szó sincs arról,
hogy az úrbéres földesurától „szolgálmányaiért”
milyen minőségű és mekkora területű ingatlant
használhat (ennek egységes szabályozására is
csak később került sor). Csak általánosan utal
arra, hogy a jobbágy földesura ingatlanából
„...földet (szántó földet) rétet, malmot és szőlőt
használhat munkája béréül és jutalmául.”

Részletesen szól ugyanakkor a „paraszton
megveendő adókról.” Ez szerint „... a feleséges
paraszton, akár telkesek, vagy házbirtokosok,
akár pedig zsellérek, egyenkint minden egyes esz-
tendőben mindenütt egy aranyforintot tevő száz-
száz dénárt tartoznak földesuraiknak fizetni.”

3. Birtokpolitikai intézkedések 1514 és 1848 között

A szabadköltözködést megtiltó 1514. évi törvény-
cikk szigorát később oldották, mert úgy ítélték
meg, „... hogy az egykorú virágzó Magyaror-
szágnak néhány év óta semmi sem ártott jobban,
mint a jobbágyok elnyomása, akiknek kiáltása
folytonosan felszáll az Isten elébe.... Az alá-
rendelt nyomorult jobbágyoknak a szabadságát,
melyet azoktól az utóbbi években bármely okból
elvettek, vissza kell adni és hogy azoknak, akik
nem akarnak valamely (talán keményszívű és
kegyetlen) úrnak, vagy nemesnek az uralma és
hatalma alatt élni, szabadságukban álljon más-
hová költözni.”

A költözködés feltételeként szabták, hogy há-
zát ne hagyja hátra elpusztult vagy romlott álla-
potban, peres vagy egyéb ügyes-bajos dolgait tá-
vozása előtt hozza rendbe és tartozása ne legyen.

Ez a könnyítés sem sokáig tartott, mert néhány
évvél később hozott törvény már ismét szigorú
tiltást tartalmaz: „... a jobbágyok már ezalatt az

idő alatt is nagy engedetlenséget tanúsítottak
uraik ellen fellázadtak ... a jobbágyok ne távoz-
hassanak uraik fekvő jószágairól máshová.”

Egy 1550. évi törvénycikk ismét foglalkozik a
jobbágyok szabad költözésével. Ez szerint „... a
főpap urak és néhány báró közül is célszerűnek
látják, hogy a jobbágyok minden feltétel kikötése
nélkül mindenütt szabadon költözhessenek, mind-
amellett, mivel többen szavaztak az ellenkező
vélemény mellett, hogy tudniillik a költözés bizo-
nyos feltételek kikötésével, ne legyen szabadon
megengedve.”

A jobbágysággal való törődésre szólította fel
az uralkodó (I. Miksa király) a rendeket. A „...
császári szent felség arra is intette a hű ország-
lakókat, hogy jobbágyaiknak fölöttébb való el-
nyomatásán, amelyekkel eddig terhelve voltak,
könnyítenének.”

Nem kevésbé érdekes a rendeknek erre adott
válasza: „... Ő Felségének emez ép oly kegyes,
mint tisztéhez méltó intelemért, Ő szent Felsége
iránt igen nagy és hálás köszönettel vannak, ...
és mindenki arra fog törekedni, hogy az ő alatta
állónak felettébb való megterhelése és elnyomása
miatt lelkiismeretét terhelve ne érezze.”

A rendeknek további észrevételük és kérésük
volt uralkodójuk felé, melyben „...alázattal ké-
rik Ő szent Felségét, hogy midőn kegyelmesen
értesülhetett arról is, hogy a jobbágyaik, nem
kevésbé a törököktől, mint Ő Felsége katonáitól
szüntelenül milyen sok nyomorgatást, kárt és
végsőkig menő elnyomatást szenvednek. Méltó-
tassék kegyesen gondoskodni afelől, hogy
ezektől a csapásoktól is valahára megszabadul-
janak.”

A jobbágyság röghöz kötöttsége növelte a tár-
sadmalmi feszültségeket, ezért a felvilágosultabb
földbirtokos réteg, az egyházi birtokok tulajdo-
nosait is ide sorolva, egyre inkább szükségesnek
látták e kötöttség fokozatos feloldását.

Hosszú időnek kellett eltelni míg Mária Teré-
zia 1767-ben megkísérelte az úrbéri jogviszony
és ezen belül az úrbéri terhek egységes törvényi
szabályozását. Urbáriumban úgy fogalmazott,
hogy „...az úrbéreseknek engedett használatok-
kal gyakran nincsenek egészséges arányban az
úrbéri szolgálmányok”.

Mária Teréziának a törvényi szabályozást nem
sikerült elérnie, ezért azt rendeleti úton tette meg
és –jobb megoldás híján– és uralkodása alatt a köz-
igazgatási hatóságokon keresztül érvényesítette.

Mária Terézia úrbéri szabályozását jóval halála
után a rendek 1840-ben elfogadták és törvény-

erőre emelték. Ezek a törvények már a jobbágyok jogairól is részletesen rendelkeztek, lényegesen enyhítették a jobbágyok terheit, megszüntették és megtiltották a törvényben meghatározottakon felül a jobbágnak egyéb szolgáltatásra vagy adózásra való kényszerítését.

Ezt megelőzően a törvénykezésben egy liberalizációs változás már II. Lipót 1790., illetve I. Ferenc 1792. évi trónra lépésével megkezdődött.

Ebbe a folyamatba illeszthető az az 1790. évi törvénycikk, amely szabályozza „...a földesuraknak alattvalóikhoz való viszonyát.”

Szabályozta a még földesúri felügyelet mellett működő **úriszékek hatáskörét** és főleg a jobbágyokkal kapcsolatos eljárási rendjét. Ez szerint, „...az ország összes megyéi komolyan és hathatósan gondoskodjanak a parasztnak panaszai és pörei tárgyalására és a törvény által előírt biztosítékok mellett a panaszkodó jobbágyoknak mindenkor gyors elégtétel adassék, ... minden panaszokban fortélyoskodás és huzavona nélkül teljes és törvényes elégtétellel gyorsan igazság szolgáltatassék ... az urak ne szabhassanak jobbágyaikra önkényes büntetéseket.”

Ekkor szüntetik meg most már végérvényesen a jobbágyság röghöz kötöttségét, és biztosították **a szabad költözködés jogát**. Megkötést is tesz a törvény, mely szerint „... hogy a jobbágyok alatomos költözésének megkísérlése és befogadásuk által minden csalásnak és hamisságnak eleje vétessék, a földesurak az ilyen költöző jobbágyokat ... bizonyítvány nélkül ne fogadhassák föl, ... nehogy az ország némely részei a népességétől megfosztassanak...”

A szabad költözködés joga azt is jelentette, hogy minden költözködni szándékozó jobbágy és zsellér a „...telekbe tett költségeket, javításokat a teleknek és jobbágyi állományoknak használatával együtt szabad adás-vétel útján eladhassa.”

Az úrbéri telkek engedélyezett „adás-vétele” inkább csak „lelépésnek”, a „vétélár” pedig jó esetben „lelépési díjnak” volt tekinthető, hiszen ez a földesúr tulajdonát képező ingatlan volt, ezért az ilyen ügyek csak a földesúr jóváhagyásával történhettek és az úrbéri telket megvevő (vagy azt átvevő) új úrbéresnek az ingatlan után kiszabott jobbágyi terhek viselését természetesen vállalnia kellett.

Úrbéri ingatlanok úgy is adás-vétel tárgyaivá válhattak, hogy a földesúr mindazokat a jobbágyokat, zselléreket, akiknek a munkájával, viselkedésével elégedetlen, birtokáról „elmozdíthatta”. Az „... elmozdító ítélet kihirdetése után három

hónap engedtetik meg a telkes jobbágnak, vagy úrbéri zsellérnek, hogy az alatt más lakhelyről gondoskodhassék, ... ha e törvényes idő alatt javaik eladása által magáról másképp nem gondoskodott volna, annak saját épületei árverés útján fognak eladattatni. Ezek árából mindenképp előtt a tartozások lerovatván, a fennmaradó summa magának a telkes jobbágnak, vagy úrbéri zsellérnek kezébe adattassék.”

Ezekben az években szigorúan szabályozták **az erdők védelmét**, hogy „...hathatósan lehesen megakadályozni az erdők pusztítását, akár tékozlás okából, akár azért mivel a tulajdonjog kétséges, per, vagy határvita alatt áll.”

Az erdők pusztításáról a vármegyének kellett jelentést tenni. Amennyiben a kiküldött bizottság megállapította, hogy a „... bepanaszolt fél az erdő vágásában túlmént azon a mértéken, amelyet a sarjnövés okszerűen követel, ... az erdő további vágását, a pusztítókra megállapított büntetés alatt, azonnal el fogja tiltani.” Ilyen esetekben az erdőt gondnok kinevezésével egyidejűleg zárlat alá helyezték. A zárlat ideje alatt a fakivágást csak a zárgondnok végeztethetett. A kitermelt fát az érdekelt tulajdonosok részére tulajdonarányuknak megfelelően – ha nem ez volt a per tárgya – vagy kiutalta, vagy a fát folyóáron eladta és a befolyt összeget letétbe helyezte. Ha ez idő alatt a tulajdonosoknak fára volt szükségük, a zárgondnok által kezelt fát folyóáron megvásárolhatták

A zárlatot megsértőket a zárgondnok jelenteni volt köteles és a zárlat ellen vétőket szigorúan büntették.

A zárlat addig tartott, míg a pusztítás oka meg nem szűnt, és ezt hatósági határozattal fel nem oldották.

A vitás kérdések rendezése, határvita esetében a közbirtokosság közös költségére az erdőt fel kellett mérteni és a kész térképet a per kezdetén már be kellett mutatni. Ezzel az intézkedéssel az illetékes törvényszék a vitás és peres ügyeket az érdekeltek megidézése mellett viszonylag rövid idő alatt korrekt módon tudta lezárni.

Annak érdekében, hogy az eljárás felesleges késedelmet ne szenvedjen a törvény elegendőnek tartotta azokat beidézni, „... akik köztudomás szerint a per tárgyát képező erdőnek tényleges birtokában és használatában vannak. A többiekre nézve pedig, kik folytonos használatot nem gyakorolnak, sem a helységben lakozó emberök nincs, és ezért ismeretlenek, az indítandó per végrehajtását ellenállással nem akadályozhatják.”

Az erdők további pusztítását megakadályozandó mondta ki a törvény, hogy „... a jobbágyságot és zselléreket törvényhatósági közhatalommal kell arra szorítani, hogy jövőben mindenféle épületeket többé nem fából, hanem szilárd anyagokból ... készítsenek ... különben a földesurak jövedelmére azon kötelezettség alól, hogy épületek számára fát utaltványozzanak, föloldottaknak nyilvánítanak.”

Egyebekben pedig a törvény a közbirtokosság számára a szakaszos, tehát **tervezett kivágást**, erdőhasználatot és **erdőtelepítést** írt elő.

Az 1836. év a törvénykezésben lényeges változásokat hozott. A feudalista társadalmi viszonyok keretei között ekkor került sor a földesúri osztály és jobbágyság közötti szerzteágazó jogviszonyban egy sor lényeges kérdés szabályozására. Ez a jobbágyság számára bizonyos könnyítéseket jelentettek, és ezekben a törvényekben, mintegy új elemként a „jobbágyairól gondoskodó” paterfamilias beállítottságú földbirtokos osztályt kívánták megjeleníteni.

Szabályozták a vidékenként eltérő nagyságú **úrbéri illetmények megengedett legnagyobb területét**. Ez most is csak részben történt meg, mert a külterületi úrbéri telkek területe vármegyéenként egymástól eltérően továbbra is 22–60 hold között maradt. Az egy egész úrbéri telket bíró jobbágy volt az akkori megnevezés szerint a „telkes gazda.” Voltak fél, negyed és nyolcad telkesek is. Az egy nyolcad úrbéri teleknél kisebb telkekkel bírók voltak a házas zsellérek.

Néhány vármegyében ezt az arányt másképp határozták meg. Csak érdekességként említhető, hogy voltak vidékek, ahol az egész úrbéri telek 34, a fél 19, a negyed 11 és a nyolcad úrbéri telek hét hold területű volt.

Egységesebb szabályozás született a belső telki állomány (beltelek) megengedett legnagyobb területét illetően. Ez 1 holdnál nagyobb nem lehetett.

Az egy hold terület (nevezhetjük ezt a későbbi szabályozásoknak megfelelően becsholdnak is) eltérő négyzetméter értékét jelentett, függően a „hely osztályzatától”, azaz minőségétől, termőképességétől. Egy hold 1100–1600 négyzetméter között változhatott, a megállapított három minőségi osztályba sorolásától függően.

A zsellérek „belső telki állománya” 150 négyzetméternél nagyobb nem lehetett.

Amennyiben a jobbágy belső telki állománya a megengedett 1 holdnál nagyobb volt, a többletet a „belső telek természetét megtartván a külső

járandóságához” kellett számítani, és viszont, a „...belső telek hiányát külső telki járandósággal” kellett pótolni úgy, hogy „a belső járandóság pótlására fordított külső föld belső telki természetet vesz magára.”

A jobbágnak a helyi lehetőségektől függően legelőt kellett biztosítani. A legelő megengedett legnagyobb területe tág határok között 4200 és 22200 négyzetméter között változhatott.

A jobbágyság által használt legelőt, ha azt a földesúr, vagy a közbirtokosok közül egy, vagy az úrbéri telekkel bíró jobbágyság nagyobb része kívánta, a megyei közgyűlés által kirendelt bizottság közreműködésével, szabad egyezség mellett a földesúrtól el lehetett különíteni. A legelő „... kihasításában vigyázni kell, hogy a legelői járandóság oly tájon ne adassék ki, melly egyáltalában haszonvehetetlen, vagy árvíz, vagy homok-torlás, vagy más okok miatt barom-,s marha legeltetésre nem alkalmas.”

A törvény ezt a lehetőséget kiterjesztette azaz, hogy „...a legelő elkülönítését nem csak a gyepek felosztására, de a megállapított elvek és mód szerint, ha lehet más földekre is ki kell terjeszteni.”

Ez már határozott utalás és lehetőség **egy birtokrendezés, birtok összevonás** célú intézkedésre, amikor a törvény a továbbiakban úgy fogalmaz, „... hogy pedig a kizárólag nyert legelő használat minden egyes jobbágy is elkülönözve élhessen, és földjét külön valva és szabadon használhassa, a rendbeszedés alkalmával, amennyire eszközölhető, és a gazdálkodás módja javulja, ha a jobbágyság nagyobb része kívánandja, minden egyes jobbágnak egész tartozmánya az illető legelővel együtt **egy tagban**, vagy ha a helybeli körülmények nem engednék, legalább egy dűlőben hasították.

Jelentős volt a jobbágy **telkek elaprózódásának** megakadályozására hozott intézkedések is, amelyek most jelentek meg első ízben a magyar törvénykezésben.

Öröklés kivételével adás-vétel esetén a legkisebb telk területe $\frac{1}{4}$ jobbágyteleknél kisebb nem lehetett.

Ezzel együtt bizonyos **szerzési korlátozásokat** is bevezettek, megakadályozandó, hogy az adás-vételek következtében egy-egy jobbágy használatába nagyobb területű úrbéri ingatlan kerülhessen. Olyan községekben, ahol 40 vagy ennél kevesebb úrbéri ingatlan van, ott egy ugyanazon vevő csak egy telket vásárolhat, ahol a telkek száma 40 és 80 között volt ott egy személy

két telket vásárolhatott, 80 és 120 közötti telkek esetén az egy személy által így megvásárolható telkek száma 3 lehetett. (Természetesen a telkek itt is a külterületi ingatlant jelentette.)

Kivételt képezett az örökösödés, bírói ítélet, vagy valamilyen jogos követelés által szerzett úrbéri ingatlan, vagy olyan elhagyott telek, amely művelését már huzamosabb ideje senki nem vállalta, vagy ha az ingatlant valamelyik jobbágy önálló lakhelyet építeni kívánó gyermeke számára vette.

A jobbágyság változatlan kiszolgáltatottságát jelzi, hogy ha „... a földesúr szüksége, vagy könnyebbége úgy kívánván, úrbéri helyeken külső és belső tartományokat akarna cserélni, ez nékie egy tökéletes annyit érőnek természetben való megadása, s az épületekre és javításokra nézve teljes kielégítés mellett szabad legyen.”

Sor került annak szabályozására – és ez is újszerűnek tekinthető –, hogy a jobbágy milyen **bevételi forrásokkal** rendelkezhet, amelyek a „jobbágy hasznai közé tartoznak.”

Ez szerint „... minden jobbágy község, melynek bírója és esküdtei vannak, a hely fekvése, s kiterjedéséhez képest egy, vagy több házakban **borot mérhetett**. A bormérés mindazon által nem szoríttatik egyedül a határbéli termésre, hanem ... a községnek máshol szerzett borokat is szabad lesz kimérni.”

Abban az esetben, ha ezzel a földesúr korábbi „korcsmáltatási” jogát és érdekeit nem sértették, „... a jobbágyoknak, de csak önmagoknak megengedtetik, hogy törkölyből, gyümölcsből, borból, borseprőből és minden földi terményekből, egyedül csak a gabona kivételével akár saját szükségükre, akár adónkénti kereskedésre **pálinkát főzhessenek**.”

Ahol a földesúr erdővel rendelkezett és eddig is szokásban volt, ott a jobbágyok számára azután is biztosítani kellett az ingyenes „**tüzi faizás**” lehetőségét. Ha a földesúr olyan erdővel rendelkezett, amelyből az okszerű erdőgazdálkodás sérelme nélkül épületfát is tudott biztosítani, ezt ingyen vagy a helyi szokásoknak megfelelő áron adhatta el, vagy ennek fejében egyéb szolgáltatást követhetett.

Ha a jobbágy szántóföld vagy rét helyett erdő kapott úrbéri területként, ezzel az egyéb úrbéri javakhoz hasonlóan rendelkezhetett, ami azt is jelentette, hogy ha az erdő állaga megengedte, saját szükségletén felül akár épületfát, akár tüzi fát kitermelhetett és azt szabadon értékesíthette.

Az előbbiekhöz hasonlóan működött a jobbágyok számára biztosított „**nádlási haszonvétel**” is.

Törvény biztosította „**mészárszéki juss**” formájában, hogy „... egészséges marhájok valamilyen véletlen eset által további megtartásra alkalmatlanná tételét volna, szabad lészen nékiek az olyantén marhát kimérni, vagy azt mészáros által kiméretetni.”

Terményeinek eladását „...egyedül azokat kivévén, amelyek árulásától különös törvény által van eltiltva” minden kötöttség nélkül lehetővé tette a törvény.

A jobbágy meghatározott díj lefizetése ellenében saját lakhelyén **boltot nyithatott**, „...azt akár tulajdon portékáinak eladására használhatja, sőt haszonbérbe is kiadhatja, kivévén azon egy esetet, midőn a bolt a helységben lakossággal nem bíró idegennek adatnék bérbe.”

Az 1836. évben került sor – most már utolsó alkalommal – a „**jobbágyi tartozások**” (ami a földesúr felé történő szolgáltatásokat jelenti) szabályozására. „...Minthogy a jobbágy által művelt föld tulajdona az uraságot illeti, az egyenes igazsággal megegyező, hogy attól adózások és szolgáltatások tétessenek a földesúrnak.”

Minden jobbágy és zsellér minden háztartás után füst pénznek nevezett adót, az úrbéri föld terméséből – leszámítva a beltelket – kilencedet volt köteles földesúrnak fizetni, illetve terményben beszolgáltatni.

A jobbágy által beszolgáltatandó dézsma nem új keletű – hiszen ezt már első ízben Szent István király szabályozta –, de most került sor bizonyos könnyítések megfogalmazására is. Ilyen volt például, hogy ahol rét helyett – annak hiányában – úrbéri ingatlanként a jobbágy szántóföldet kapott, az itteni termésből dézsmát nem kellett fizetnie.

Megtiltotta a törvény, hogy a jobbágy a megtermelt szőlőt eladja, mert – a kilenced fizetési kötelezettséget, amit az általa művelt szőlő után borban kellett leróni – megkárosította volna földesurát.

Ha „... valamely esztendőben semmi bor nem teremne, az említett járandóság hiányát a jobbágyok, s bortermesztők a következő esztendei termésből tartoznak kipótolni.”

Szabályozták a „szolgáltatásokat, vagyis az úri munkákat.” Ez szerint „... minden egész helyes jobbágy hetenként egy, és így egész esztendő által 52 napi igás, vagy ha a földesúr akarja egy igás helyett két napi gyalog munkát szolgálni köteleztetik. A nagyobb, vagy kisebb állománnyal bíró jobbágy ezen mértékhez aránylag leendő munkával tartozván. A házas zsellérek eszten-

dönként 18, a házatlan zsellérek pedig 12 napi kézi munkára kötelesek.”

Ez volt az általános szabályozás, melytől vidékenként eltérhettek például úgy, hogy az éves „*úri munka*” napok száma az illető jobbágy ingatlan nagyságán kívül (egész telkes, féltelkes, negyed és nyolcad telkes, házas vagy házatlan zsellér) függött attól is, hogy a jobbágy úrbéri illetménye milyen „*minőségi osztályzatba*” volt sorolva. Míg az első osztályú földdel rendelkező jobbágy éves úri munka kötelezettsége 104 nap volt, addig a harmadik minőségi osztályba sorolt úrbéri ingatlanal rendelkező jobbágy kötelezettsége csak 62,5 nap volt.

Lehetőség volt később ezen szolgáltatások pénzbeli megváltására is, amit később az úrbéri kötésekről szóló, az örökváltás intézményét bevezető törvény fogalmazott meg. Így például az előző példánál maradvra a 104 napból a jobbágy köteles volt 45,5 napot ténylegesen a földesúr földjén ledolgozni, a fennmaradó 58,5 napot pénzben megválthatta.

Előírta a törvény a földesúr számára végzett munka során a napi „kötelező munkaidőt is”. „... *Az esztendő különböző részeire való tekintet nélkül napfelkeltétől napnyugotig kell folytatni, úgy mindazon által, hogy az étetés s itatásnak fentebbi módon meghatározott idején felül a jövés és hazamenés is a jobbágy munkájába számítassék be.*”

„*Az ollyantén művészek, mester emberek, kik egyedül művészségök, s mesterségök gyakorlásából élnek, és kiknek telki tartozmányok (úrbéri ingatlanai) nincsen, valamint az illyen kalmárok és kereskedők is, az úri munka kötelességeiket készpénzzel megválthatják.*”

Ha a jobbágy a szolgálatokkal adós maradt „... *ezentúl szorítani nem szabad, úgy viszont, ha az ily tartozás a jobbágy nyakasságából, vagy restségből származnék, jussa lesz a földesúrnak az illyentén késedelmes, vagy makacs, kivált sürgető dolog idejében a földesúrnak könnyen nagy kárt okozható jobbágy költségére az elmulasztott, és a vonakodó jobbágy által pótlólag végzendő munkán kívül mászt fogadni, ... ezek többszöri ismétlése eseteiben ... a jobbágy törvényes elmozdításának leendő helye.*”

Az úrbéri munkákon kívül minden telkes jobbágnak évente három nap „*vadászati*” szolgálatot is kellett teljesítenie.

Ha a fentiekén túl a földesúr jobbágyait bármilyen többletszolgáltatásra kényszerítené, az így okozott kárt, illetve a gyalog vagy igás munka folyó árának kétszeresét volt köteles megtéríteni.

Szabályozták a földesurak és jobbágyok közötti **perek lebonyolításának** szervezeti kereteit, eljárási rendjét.

Ami változatlanul megmaradt, az **úriszék**, mint első fokú bíróság. Az úriszék ülnökeit, a táblabírókat és „*törvénytudó meghívottakat*” ezután is csak úgy, mint eddig a földesúr választotta, akik „*részrehajlás nélküliek ...és semmi nemü törvényes kifogás alá nem eshetők*” voltak.

Ez az összetétel már meghatározta a földesúrral perben álló jobbágy jogorvoslati esélyeit.

A törvény szerint a jobbágy úrbéri panaszát első lépésben a földesúrral próbálja rendezni. Ha egyezség ekkor nem jött létre az ügy az úriszék elé került, ahol a pert „... *minden halasztást okozó kifogások elzárásával*” záros határidőn belül be kellett fejezni. A fellebbezés lehetősége a törvénytörvények felé biztosított volt.

Az esetleges károkozások rendezésére is kitértek a szabályozások.

A törvény rögzítette, hogy a munkáját „*resten, vagy a földesúr kárával tevő*” jobbágy milyen fenyegetésre, büntetésre számíthatott. Ezek a büntetések (külön munkára való kötelezés, pénzbírság, elzárás) már kevésbé sorolhatók a gondoskodó, jobbágyai érdekeit képviselő földesúr képehez.

Szót ejt a törvény arról is, ha „... *a földesúr teszen kárt jobbágyának*”.

A vita „*barátságos elintézését*” és a földesúr által okozott kár megtérítését, mint lehetőséget fogalmazza meg. „... *Azon esetben, ha a kár tetemes hiba, vagy ravaszág által jött volna közbe*” az okozott kár kétszeresét volt köteles a földesúr megtéríteni úgy, hogy annak fele a jobbágyot illette, akinek kárt okozott, a büntetés másik felét a község házipénztárába volt köteles befizetni.

Az 1830-as évek minden bizonnyal legjelentősebb birtokpolitikai intézkedései közé tartoztak azok a törvények, amelyek lehetővé tették, hogy a jobbágyság fokozatosan – ugyan pénzbeli ellenszolgáltatás fejében – de részben felszabaduljon a földesúri fennhatóság alól, bizonyos szolgálatait pénzben megválthassa. Ezt intézményesítette az „*úrbéri kötésekről*” szóló **1836. évi VIII. törvény**, amely kimondta, hogy „... *megengedik a jobbágyoknak, hogy csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózáisakra nézve külön örökös kötéseket tehessenek.*”

Rendelkezett a törvény arról is, hogy az „*örökös kötésekre*” biztosított lehetőségekkel ne éljenek vissza. Ha azok erőszakkal vagy félelemmel „*csikartatnak ki, vagy ravaszággal és csalárd-sággal szereztettek*”, vagy olyanok között jött

létre ilyen tartalmú megállapodás, akik erre jogosulatlanok voltak, ezek a törvény értelmében érvénytelenek és felbonthatók voltak.

Ez lett az **örövváltás** intézménye, amit az **1840. évi VII. törvény 9. §-a** fogalmazott meg: „... „A földesúr és jobbágy közti szabad egyeség által meghatározandó bizonyos általános somma fizetésével akár egyes jobbágyságok, akár egész községek földesúri tartozásait, szolgálataikat és adózásait tökéletesen és örök időkre megválthatják.”

Jelentős továbblépés volt, és ez már túl mutatót a magyarországi jobbágyvilágon és a földesúri függőségtől felszabaduló jobbágyság önállóságának lehetőségét vetítették előre, az **úrbéri rendezés** indítását biztosító **1836. évi X. és az 1840. évi VII. törvények**.

Ez a szabályozás többszöri módosításokkal, kiegészítésekkel – mint látni fogjuk – már több olyan elemet tartalmazott, amelyek a magyarországi birtokrendezésekkel kapcsolatos, később kiadásra került szakmai utasításokban, minisztériumi előírásokban megjelentek.

Az úrbéri rendezés a következő feladatokat tartalmazta:

a) nemesi tulajdonközösségek (közirtokosságok) megszüntetése (arányosítás) azokban a községekben, ahol több földesúrnak volt birtoka, és azt osztatlan vagyonközösségben használták, ekkor a rendezés a közirtokosságok által közösen használt közirtokossági közös erdőnek, köz-

birtokossági közös legelőnek és közirtokossági közös nádasnak a tulajdonos társak közötti megosztására, elkülönítésére terjedt ki.

Az ingatlanok közül a többi mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlan a belterületi ingatlanok (házas telkek) és házhelyek rendszerint nem voltak az arányosítás tárgyai, mert azokat a közirtokosságokban az egyes közirtokosságok egyenként felosztva birtokolták.

A közös tulajdon része lehetett – és ez később a tulajdonarányok megállapításában szerepet is kapott – az úgynevezett „regalia minora”, a nemesi birtokközösség „korcsmáltatási” joga, a malom és mészárszéki jog, a vám, rév, vásár, vadászati és halászati jog. Az ezekből származó bevételek és terhek a birtokközösség tagjai között oszlottak meg, és ez az osztás arányt – jobb megközelítés híján – később a tulajdonközösség megszüntetésekor a tulajdon rész arányok megállapításánál is felhasználták.

b) A földesúr és az úrbéresek által addig közösen hasznosított legelőben, erdőben és nádasban a földesúri résztulajdon tényleges elkülönítése és a rendezés alá vont ingatlanokban az egyes **jobbágyságok tulajdonarányának megállapítása** volt a feladat. Az előbbi feladathoz hasonlóan ez is birtokközösség megszüntetését jelentette, amit a földesúr és a jobbágy közösség között kellett, egy előre megállapított arány szerint, a közösen használt legelőkre, erdőkre és nádasokra kiterjedően megosztani.

FELHÍVÁS!

Tájékoztatjuk az érintett földmérő kollégákat, hogy a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 1996. évi LXXVI. törvény végrehajtására kiadott 21/1997.(III.12.) FM-HM együttes rendelet 14. § (6) bekezdése értelmében, a földmérő igazolványok a kiállításától számított 10 évig érvényesek. A rendelet hatálybalépésének évében, 1997-ben kiadott földmérő igazolványok érvényessége 2007. évben lejár.

A lejárt igazolványok helyett új igazolványt kell igényelni. Az igénylőlap a www.fomi.hu internetes honlapról letölthető. Az igazolvány kiadásáért fizetendő igazgatási szolgáltatási díj összege a 63/1999.(VII.21.) FVM-HM-PM együttes rendelet jelenleg hatályos 17. § (2) bekezdése alapján 4000.- Ft, mely összeget Földmérési és Távérzékelési Intézet 100320000-0147452 7-00000000 számú csekk számlájára kell befizetni a FÖMI-től igényelhető készpénz-átutalási megbízással, vagy közvetlenül a csekk számlára átutalni „310. földmérő igazolvány” és az igazolvány tulajdonosának megjelölésével. Az igénylőlaphoz mellékelni kell a földmérő új keletű, igazolványkép méretű arcképét, a jogszabályban előírt szakképzettséget igazoló oklevél másolatát, valamint az igazgatási szolgáltatási díj befizetését igazoló bizonylat másolatát.

Az új igazolványok igénylését és kiadását érintő további kérdésekkel kapcsolatosan *Gazdagh Éva* főtanácsostól (Tel.: 06/1/460-4010, fax:06/1/222-5112; e-mail: gazdagh.eva@fomi.hu) kérhető felvilágosítás.

Az úrbéres jobbágyoknak (telkes gazdáknak) és az úrbéres zselléreknek rendszerint egyben választották le a volt földesúr területéből a legelőt és általában az erdőt is, amit ezt követően a volt jobbágyközösség közösen használt.

Az úrbéri elkülönítés során külön hangsúlyt kapott a legelők „elkülönítése”, ami nyilván az állattartás kiemelt szerepével és fontosságával függött össze.

Lehetőség volt arra, hogy a legelő illetményeket ne csak a földesúri legelőtől válasszák le, hanem ha a „...*gazdálkodás módja javallja és ha jobbágyosság nagyobb része kívánandja*” egymás között is ténylegesen osszák fel úgy, hogy a legelő illetmény és az egyéb úrbéri ingatlanok egymás mellé, de lehetőleg ugyanazon dűlőben kerüljenek kiosztásra. Lehetőséget biztosítottak, a legelőre megállapított elveknek megfelelően, az elkülönítést „...*ha lehet más földekre is kiterjeszteni.*”

c) Az úrbéri rendezés további feladata, ami már **a tagosítások indítását** jelentette, az úrbéresek (majd az 1848. évtől kezdve a volt úrbéresek) által egyénileg hasznosított ingatlanok rendezése, vitás esetekben a tulajdonarány megállapítása, ennek alapján az ingatlanok megosztása és a szétosztottan elhelyezkedő birtoktagok összevonása (tagosítása) volt.

Az úrbéri rendezés egyik feltétele a közbirtokossági tagok közötti, valamint a földesúr és jobbágyok közötti, majd végül a jobbágyok egymás közötti **tulajdonarányok megállapítása** volt.

Az egyes közbirtokosokat a **közös vagyonból** megillető tulajdonhányad kiszámításának alapja az „*aránykulcs*” volt, melyet az illetékes törvényhatóság által kirendelt bíró az arányosítási eljárás során a rendelkezésre álló adatok alapján különböző módon állapíthatott meg.

A nemesi közbirtokosoknál az arányosítás kulcsa lehetett a tulajdonukban lévő **belterületi ingatlanok száma**, beleértve természetesen a jobbágyai használatában lévő beltelkeket is. A nemesi beltelkeket általában két vagy három telekként vették ilyenkor figyelembe, „...*ha csak be nem bizonyíthatnák, hogy több házhelyből van összerakva*”. Ide számíthatták azokat a belterületi úrbéri ingatlanokat is, amelyeket ugyan a számbavétel idején már nem lakták, de megállapítható volt „*a hely népessége elenyészését megelőző időkben volt házhelyeknek akár bírói, akár pedig földmérői közreműködéssel megtudható száma.*”

A számbavételnek ezt a módját – jobb lehetőség híján – a nemesi közbirtokosság megszűn-

tetésekor csak akkor alkalmazták, ha az úrbéri lajstromon kívül más korábbi dokumentáció nem ált az arányosításkor a közbirtokosság rendelkezésére. A logikája ennek a megoldásnak minden bizonnyal az volt, hogy az adott földbirtokos minél több saját és jobbágyi belterületi ingatlan darabszámmal rendelkezett, az elkülönítéskor annál nagyobb részarányra tarthatott igényt.

Ha erre nem volt lehetőség, mert a „... *a házhelyek számát és mennyiségét világosra hozni nem lehetne, arányosság kulcsául ... a közbirtokosok közmegegyezésével*” a regalia minorához köthető jövedelmek és terhek egymás között kialakított arányait vették alapul a közbirtokossági tulajdonarányok meghatározásakor.

Ha az előbb említett megoldást (ami kétségtelenül sok bizonytalanságot rejtett magában) az érdekelt közbirtokosok vitatták, ebben az esetben a **belterületet fel kellett mérteni**, és ekkor már nem a belterületi ingatlanok bizonytalan darabszáma, hanem a felmérés alapján megállapított területe volt az arányosítás alapja.

A későbbi közbirtokossági arányosítások, de az úrbéri elkülönítések és a volt jobbágyok közötti megosztások, összevonások (tagosítások) végrehajtásához a törvény már kötelezően írta elő a **község teljes területének felmérését, a „földabrosz” elkészítését**. A felméréssel együtt kellett elvégezni a „*földek osztályozását*” is, ami részben biztosította azt, hogy az eljárás során a földek minőségkülönbsége a kiosztandó terület meghatározásánál (becshold) senkit hátrány ne érjen.

A törvény előírta, hogy az elkészült munkarészeket „... *részre nem hajló földmérő közbejöttével hitelesíttessék meg*”.

Az úrbéri elkülönítés során a közös úrbéri erdő, legelő és nádas társtulajdonosainak és tulajdonhányadainak megállapításakor rendszerint megelégedtek azzal, hogy felsorolták a jogosult tulajdonosokat, úrbéri telkeik területét, illetve nagyságát (egész, fél, negyed, nyolcad úrbéri telek, zsellértelek), tulajdonosok nevét, valamint az érintett erdő, legelő, nádas területét, melyből a volt úrbéresek számára a közös tulajdon leválasztásra került.

A későbbiekben a feladat az úrbéri elkülönítés és a volt jobbágyi ingatlanok minősítése volt (ekkor még három minőségi osztályba sorolták a termőföldet). A termőföldek rendezésének (tagosításának) feltétele a **község területének teljes felmérése** és a földek osztályozása „...*a felek és az egybehívandó szomszédok jelenlétében, részre nem hajó, az uraság és a jobbágyok által szab-*

don és egyenlő számban választandó személyek hozzájárultával történjék meg”.

A törvény szabályozta az **úrbéri rendezés megindításának feltételeit**. Ehhez a nemesi közbirtokossági arányosítás indításához legalább egy közbirtokos bejelentett szándéka kellett. Az elkülönítés vagy az érdekelt földesúr, vagy a jobbágyság többségének igénye alapján indulhatott. Az indítás másik feltétele volt, hogy egyrészt a közbirtokossági tulajdonosok között, illetve a földesurak és jobbágyság közötti tulajdonarányok (aránykulcsok) megállapítása és elfogadása megtörténjen.

Az úrbéri rendezést engedélyező első fokú fórum az úriszék volt. Vizsgálnia kellett, hogy az indításnak nincs-e törvényes akadálya. Az úriszék döntését az illetékes törvényszék vizsgálta felül, az érdekeltnek fellebbezési lehetőséget hagyva döntött végül az úrbéri rendezés indításáról.

Ha az érdekeltet által elfogadott tulajdonarányok hiánya miatt a rendezést nem lehetett indítani, ekkor a törvényszék, ha az egyéb feltételek adottak voltak, soron kívül elrendelhetette a *„meghatározott elvek szerint a törvényes arány kimunkálását”*.

Az úrbéri rendezés felügyelete, az ott felmerülő viták, igények tisztázása a törvényszék által kirendelt bíró feladata volt.

A törvényszék által kirendelt bíró számára a törvény a következő intelmet fogalmazta meg: *„...a felek között fennforgó kérdéseket a felek szabad és önkénti összeegyeztetésökkel kiegyenlíteni igyekeznek, mely barátságos egyezség akár eszközöltetik akár nem, a küldöttség pontos egybehasonlító irományt készít, és azt a többi segédeszközökkel, nem különben a földkönyvvel és ... földabrosszal egyetemben mindazon környüállásoknak előszámálása mellett az úriszék eleibe terjesztendi”*.

Az úrbéri rendezés során az egyes jobbágyság úrbéri illetősége nem csökkenhetett, úrbéri kötelezettségei nem változhattak.

A rendezés végrehajtás során figyelembe kellett venni, hogy ha a közbirtokosság legalább egyik tagjának úrbéresei voltak, az arányosítási eljárás során az úrbéresekkel rendelkező közbirtokosnak jutó illetményből egyidejűleg el kellett különíteni úrbéresei illetményeit.

A közbirtokosság közös ingatlanait (erdő, legelő, nádas) az arányosítási eljárás során a közbirtokosok között vagy tényleg felosztották úgy, hogy az egyes közbirtokos illetményét elkülönítették, vagy pedig az említett ingatlanokat továbbra is a közbirtokosok közös tulajdonában hagyták, de

meghatározták, minden egyes közbirtokosnak tulajdoni hányadát.

Az egyénekenkénti felosztás (elkülönítés) rendszerint csak a közös legelőre, nádasra nézve történhetett meg. A későbbiek során a nádas felosztását továbbra is engedélyezték, de az erdőből és legelőből az elkülönítést azonban lényegesen megszorították.

Az úrbéri rendezés során elkövetett felmérési, számbavételi vagy számítási hibák javítását időhatár nélkül el kellett végezni.

A későbbiekben a volt úrbéres jobbágyságok illetményének a volt zsellérek illetményétől való elkülönítése is az érdekeltet részéről igényként jelentkezett, ami későbbiekben a bírósági perek tömegét jelentette. Annak ellenére is sor került az ilyen perekre, hogy az úrbéri rendezés során minden volt úrbéres közösségre nézve az úrbéri közös erdőben, legelőben és nádasban a tulajdonosok és azok tulajdonhányadának megállapítása úrbéri telkeik nagysága figyelembevételével (egész, fél, egynegyed, háromnegyed, egynyolcad) megtörtént.

A törvény rendelkezik a **költségviselés** módjáról is. A rendelkezés szerint az érdekeltet tulajdonarányuknak megfelelően voltak kötelesek a költségeket vállalni. Az úrbéri rendezést, amennyiben ezt a jobbágyságok kérték, úgy öket a *„...kézi és szekeres munkák kiszolgáltatásának terhe illete”*. A fizetni nem akarók felé a tartozásokat bírósági végrehajtással biztosították.

Az 1836. évben hatályba lépett törvény szabályozta *„...azon közterheket, amelyeket a jobbágyság földet használó nemesek azon használatától viselni tartoznak”*.

Ez azt jelentette, hogy

- a használatukba került földek után kötelesek voltak adózni,
- adót fizettek az úrbéri legelő használatát után,
- adózniuk kellett a faizási, nádlási hasznaikból, és
- mind a hadi, mind a községi pénztárak terheit kötelesek voltak arányosan viselni.

Lehetőség volt arra is, hogy a már hosszú ideje nem művelt korábbi úrbéri ingatlanokat átmenetileg hasznosítsák, de ezek után az ingatlanok után a közadóknak megfelelő terheket vállalniuk kellett. Tekintettel arra, hogy az elhagyott, gazdátlan úrbéri ingatlanok száma magas volt, ezért a törvényalkotók és a vármegyék igyekeztek ezeket az ingatlanokat újra művelés alá vonni. Ennek érdekében az oda települők számára a törvény

6 évnyi (de annál, nem hosszabb) időtartamra a közadók fizetése alól felmentést adhatott.

Az 1848. évi IX-XII. törvények véglegesen megszüntették az úrbérséget. Az úrbéri ingatlanok a volt jobbágyok tulajdonába kerültek, a földesurak elvesztették úrbéri földjeiket, erdejüknek, nádasuknak és legelőjüknek a volt úrbéresek számára az úrbéri elkülönítés során kiadott részét, az úrbéresek által kötelezően nyújtott szolgáltatásokat, a biztos és állandó ingyen mezőgazdasági munkaerőt. Földjeik művelését ezután már munkabér fejében tudták elvégeztetni. A volt úrbéresek felszabadultak a földesúri joghatóság és az úrbéri szolgáltatások alól, és korábbi úrbéri telkeik tulajdonosaivá váltak.

Ez a változás minden bizonnyal mindkét felet váratlanul érte és ezért időbe telt, míg megfelelően alkalmazkodni tudtak az alapjaiban megváltozott körülményekhez, ami érzékelhető volt azáltal is, hogy évek, sőt évtizedekkel később is törvényekkel kellett szabályozni a még mindig folyamatban lévő úrbéri rendezéseket.

Az úrbéri jogviszony megszüntetése azt is jelentette, hogy „... az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösén megszüntetnek”.

Az egyház ugyancsak lemondott kárpótlás nélkül a papi tizedről, amelyet „... az ország rendei ezen a haza oltárán tett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe” iktattak.

A törvények intézkedtek az úrbérség megszünése miatt a földesurakat ért **anyag károk kompenzálásáról**. A törvényhozás ezzel „... a magán földesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-pajzsa alá” helyezte.

Ez azt jelentette, hogy a „... megszüendő úrbéri javadalmak igazság szerinti megbecsültetését (értékelését) Őfelsége ministeriuma a legrövidebb idő” alatt el kellett, hogy végezze. Egy, a minisztérium által kinevezett bizottság mérte fel a földesúrnak az úrbérség megszüntetésével járó **elmaradt éves hasznát**, (itt a törvény külön kiemeli, hogy a felmérés alapja nem lehet az a teher, melyet a jobbágyok eddig viseltek), és az így megállapított kárérték hússzorosa volt a kártérítés mértéke. A kártérítés kifizetésének biztosítására állami kötvényeket bocsátottak ki, melynek fedezetét kincstári ingatlanok értékesítésével biztosították.

A törvény intézkedett azon jobbágyok és jobbágyközösségek felé is, akik korábban földesuraiknak az örökváltságot kifizették. Ezért „

...mindazon községeknek és volt jobbágyoknak, kik az úrbéri szolgálataikat úrbéri örökváltsági szerződésben megváltották az így kifizetett váltságtőkét” részükre egy erre a célra létrehozott alapból kívánták megtéríteni.

A megtérítendő összeg kiszámításának alapja az volt, hogy ez az összeg azonos legyen azzal a „kárpótlási tőkével”, melyet az illető úrbérséget a volt földesúr vehetne igénybe az országos alapból.

Az állam a kártérítési összegeket részletfizetéssel, évi 5%-kal kamatozó „földtehermentesítési kötelezvényekben” térítette meg.

Ha az örökváltsági szerződés annak idején „... többek egyetemleges kötelezettsége mellett kötött”, a megtérítési összeget egyben számították ki, és ezt az érdekelteknek kellett egymás között felsózni.

A kártérítési eljárás minden esetben kérelemre indult, amit ezen ügyek lebonyolítására létrehozott **földtehermentesítési igazgatóság**hoz kellett benyújtani. Az általuk hozott határozatot kifogásoló a panaszaiikkal a „**birtokbírósághoz**” fordulhattak.

Kevésbé jó helyzetbe kerültek azok a volt jobbágyok, akik úrbéri szőlő területtel rendelkeztek. Ahhoz, hogy az eddig művelt szőlő területek tulajdonukba kerüljenek, kötelesek voltak a volt földesúr részére „váltságtőkét” fizetni, amely a korábban megállapított éves szolgáltatás (amit általában bor formájában teljesítettek) hússzorosa összege képezte. A volt úrbéresek számára, hogy ezt teljesíteni tudják, a megváltás könnyítésére egy segélyalapot hoztak létre. Ez azt jelentette, hogy „... a részükre megállapított váltságösszeg erejéig e célra kibocsátandó jelzalogos váltsági kötvényekkel fognak kielégíteni, a váltság kötelezetek pedig a váltság tartozásukat törlesztés útján az ország pénztárába fizetik”.

Megváltozott az **igazságszolgáltatás szerkezete** is. Megszűnt a földesúri törvényhatóság, az úriszék és helyette a polgári és büntető ügyeket a megyei törvényszékek vették át. Ez az átszervezés azzal is járt, hogy „... a hivatalnokok számát e tekintetben, mennyire szükséges, a ministerium beleegyezésével” bővíthették.

Az 1848. évi XV. törvény **eltörölte az ősiséget**. Ez az 1848 előtti jogban fontos szerepet játszó öröklési törvény gyökerei a honfoglaló nemzetségek, illetve az általuk elfoglalt földbirtok (szállás), mint a nemzetség közös tulajdonához kapcsolódott. A később kialakult jogrenddel sok ellentmondást tartalmazó, hagyományokra épülő

öröklési rendet jelentett. Valódi megszüntetése az 1852. évi november 29-én kelt „ósiségi nyiltparancs” szabályozta, amely az örökléssel kapcsolatos rendeleteit megszüntette, s azok helyett a magyar öröklési elvekkel megegyező szabályokat léptetett életbe.

Ez szerint a jobbágy ingó és ingatlan vagyona a szerzeményekből (az általa vásárolt, megváltott) és az ősi javakból állt. Szerzeményeiről minden megszorítás nélkül szabadon rendelkezhetett. Ősi javait és a végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeket a törvényes házasságban született gyermekek örökölték. Az örökösök között a jobbágytelket csak a földesúr jóváhagyásával lehetett megosztani. Ha erre nem volt lehetőség, az örökösök megegyezésével vagy egymás közötti árveréssel rendezhették az ingatlan öröklését. Megegyezés hiányában az ingatlan(ok) nyilvános árverésre kerültek. Ha a szerzemények között úrbéri telek is volt, azt a földesúr más, erre alkalmas jobbágyának a szokott terhek viselése mellett köteles volt átadni, de ezért semmi többletszolgáltatást nem követelhetett.

Az 1848. évi, az úrbériséget megszüntető törvények hatálybalépése ellenére, végrehajtása során számos olyan kérdés merült fel, melyek rendezése hosszabb időt vett igénybe. Ennek tudható be, hogy még 1871-ben és azt követő években, sőt évtizedekben is jelentek meg e kérdéssel foglalkozó jogszabályok, és folytatódtak az ezzel a birtokpolitikai rendelkezéssel kapcsolatos feladatok végrehajtása.

Ezek közül talán a legérdekesebb lehet számunkra „... az 1848. évi törvények által meg-

szüntetett úrbéri kapcsolatokból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről” szóló törvény. Ennek egyik fejezete foglalkozik a „**birtokrendezési eljárással**”, mintegy az e tárgyban hozott korábbi szűkszavú rendelkezések kiegészítéseként.

Itt már nem lehetőségként, hanem kötelezően írja elő a rendezésre kerülő **terület felmérését, az eltérő minőségű földek osztályozását** (becslését), kötelezővé teszi az elkészült **munkarészek hitelesítését**, továbbá az egyéb, a rendezéshez szükséges tételesen felsorolt dokumentumok beszerzését, illetve elkészítését.

Az úrbéri rendezés felügyeletét, az érdekeltekkel való tárgyalás lebonyolítását a törvényszék által kiküldött bíró feladatává teszi.

Tekintettel arra, hogy sok községben sem a közbirtokossági, sem az úrbéri elkülönítés hosszú ideig nem történt meg, a volt úrbéri ingatlanoknak a volt jobbágyok tulajdonba adása szükségessé tette az 1830-as években megkezdett úrbéri rendezés továbbfolytatását. Lényeges különbség a korábban indított rendezésekkel szemben az, hogy míg az 1848 előtti úrbéri rendezés az úrbéri telkek, az úrbéresek összeírására, a közös használatnak a földesúrtól elkülönített területek kijelölésére terjedt ki, addig 1848 után a volt úrbéri telkeknek felmérése, közös legelőkből, erdőkből és nádasokból a volt úrbéreseknek járó most már **saját tulajdonú területrészek kimérése** (úrbéri elkülönítés) és közös tulajdonba adása volt az úrbéri rendezés tárgya.

Ezek a valóban jelentős birtokpolitikai intézkedések történelmi változást jelentettek, amelyek kihatottak a korabeli társadalom egészére.

(Folytatjuk!)